

SZABÓ ANDRÁS – SZABÓ ANDRÁS PÉTER

JOACHIM ÉS ISRAEL LEIBITZER TÖRTÉNETI FELJEGYZÉSEI

A szepességi szászok kora újkori történetírása hagyományosan kívül esik a hazai irodalomtörténeti kutatás látókörén. A hiányosság nem pusztán azzal magyarázható, hogy e művek túlnyomórészt német nyelvűek és középkorias (annalisztikus) jellegükkel nem illeszkednek a korra jellemző és az utódok által értékítélet gyanánt átvett humanista elvárásokhoz, hanem azért is, mert nagy részük mind a mai napig kiadatlan. Az egyetlen teljes szöveggel megjelent munka Hain Gáspár (Caspar Hain) löcsei krónikája, amely a szepességi történetírás gyűjtőmedencéjeként a kezdetektől 1684-ig dolgozza fel a Szepesség és a város történetét.¹

Jelen tanulmány tárgya, Joachim Leibitzer (1566. nov. 9. Lőcse – 1623. szept. 23. Óleszna) ólesznai lelkésznek, a löcsei evangélikus iskola rektorának és Israel Leibitzer (1602. júl. 18. Óleszna – 1646. dec. 15. Ménhárd)² hunfalvi, később ménhárdi evangélikus lelkésznek, apának és fiának krónikája avagy naplója, amely két vonatkozásban is kívül esik a szepességi történetírás fősodrán. Egyrészt azon kevés munka közé tartozik, amelyeket Hain Gáspár nem használt fel a maga nagy összefoglalásához, másrészt naplószerű, személyes részei erősen megkülönböztetik a löcsei városi évkönyvezés darabjaitól.³ Szövegét, ahogy más kora újkori szepességi elbeszélő forrásokét is, a jezsuita Wagner Károly adta ki 1774-ben, az „*Analecta Scepusii sacri et profani*” második kötetében,⁴

¹ A Szepesség kora újkori elbeszélő forrásaihoz: BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből* (Kézirat), Budaest, 1975, 133–149. és 202–208. – Hain Gáspár krónikájának alapkiadása: HAIN Gáspár *lőcsei krónikája*, ed. BAL Jeromos, FÖRSTER Jenő, KAUFMANN Aurél, Lőcse, Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1910–1913. A latin részek magyar fordítással, a német nyelvűek csak az eredeti nyelven. A krónikából később megjelent egy magyar nyelvű válogatás is: HAIN Gáspár, *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*, Bp., Magvető Könyvkiadó 1988 (Magyar Hírmondó)

² Israel Leibitzernak a szakirodalomban nem szereplő születési idejét apja naplójában találjuk meg: „1602 hatt vns Gott zu Walldorff einen Sohn gegeben am Donnerstag vmb 7 des abends, welcher war der 18 Julii, vor Jacobi, den ich hab lassen Israel tauffen, weil ich auch einen bruder gehatt hab, der Israel hies. Gott geb, das er so from vnd heilig sei als Jacob der Patriarch, zu welchem Gott sprach: Non amplius vacaberis Jacob, sed Israel erit nomen tuum...” MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 57. r.

³ A Leibitzerek munkája ebben a tekintetben a huszonnégy szepesi lelkész ún. matriculájának egyik eleméhez, Holtzmann (Xylander) Istvánnak az 1599 és 1606 közötti időszakot bemutató művéhez hasonlít. (A városi évkönyvek mellett a testvérület matriculája képviselő a szepességi elbeszélő források másik fő vonulatát)

⁴ *Selecta ex Chronicis Leibitzerianis = Analecta Scepusii sacri et profani*, II. – *Complexens scriptores rerum Scepusiacarum quibus accedunt inscriptiones templorum Scepusiensium*, ed. Carolus WAGNER, Viennae, Joannes Thomas, 1774., 46–68.

ám erősen kivonatosan, a helyi vonatkozásúnak tartott bejegyzéseket kiszemeztetve, minden mást, tehát gyakran a személyes jellegű információkat is, elhagyva – ráadásul a német részeket nem eredeti nyelven, hanem latin fordításban. A tudományos kutatás azóta is erre az egykor nagy jelentőségű, ám mára minden tekintetben elavult kiadásra támaszkodik.⁵

Amikor Weber Samu 1895-ben összeállította a Szepesség történeti bibliográfiáját, a „Leibitzer-krónikaként” emlegetett mű eredeti kéziratát már lappangó forrásként nevezte meg.⁶ Még Kulcsár Péternek a hazai történeti irodalmat feltáró 2003-ban megjelent monumentális és nélkülözhetetlen katalógusa is így tartja számon, és így említi azt Kovács József László is a Magyar Művelődéstörténeti Lexikon számára néhány éve írott szócikkben.⁷ Forrásszöveggént Wagner kiadása mellett csak egy három példányban fennmaradt 18. századi kivonatra hivatkoznak.⁸ Az autográf kézirat modern őrzési helye azonban valójában évtizedek óta ismert. Már Kosáry Domokos 1970-ben megjelent nagy segédkönyve is említi, hogy a mű egyik példánya a Magyar Országos Levéltárban található, a Forgách-család levéltárában.⁹ Ha pedig fellapozzuk Bartoniek Emmának a 16–17. századi magyarországi történetírást áttekintő 1975-ben kiadott nagy posztumusz összefoglalását, azt találjuk, hogy a levéltár kézírata nem pusztán egy a teljes szöveg, hanem az őspéldány.¹⁰ Valóban, a két szepességi lelkész eredeti

⁵ A „Leibitzer-krónikával” és a szepességi történetírással újabban a Besztercebányai Bél Mátyás Egyetem egyetem fiatal kutatója Henrieta Lisková foglalkozik. A Leibitzerek művéről írott tanulmányát (*Leibitzerovská kronika*, Acta historica Neosoliensia 6. (2003) sajnos nem tudtuk elérni, de egy másikat, amely a szepességi kronikalisztika időjárási extremitásokra, természeti katasztrófákra, járványokra vonatkozó adatait dolgozza fel, igen. (*Požiare, suchá, záplavy, epidémie, prírodne katastrofy, nebeské a atmosferické úkazy očami stredovekých kronikárov Levoče a Spiša*, Acta Historica Neosoliensia 8. (2005.) 57–68.) Az interneten:

<http://www.fhv.umb.sk/app/cmsFile.php?ID=1219> Ez utóbbi publikációból kiderül, hogy Lisková döntően a Wagner által közölt kivonatokra, és nem a kéziratokra támaszkodik.

⁶ WEBER Samu, *Szepesvármegye történelmi irodalmának bibliographiája*. Előszóval és tárgymutatóval ellátta: Dr. Demkó Kálmán = *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Milleniumi Kiadványai*, I., Szerk. DEMKÓ Kálmán, Lőcse, Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1895. 108. Weber rövid leírásából kiderül, hogy a forrást teljesen német nyelvűnek gondolta.

⁷ KULCSÁR Péter: *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, Bp. Balassi Kiadó, 2003. 312. – Az interneten is:

http://www.bkiado.hu/netre/Netre_kulcs%C3%A1r/ANNOTATIONES1.htm – KOVÁCS József László, *Joachim Leibitzer, Israel Leibitzer = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, VI., Szerk.

Kőszeghy Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2006, 479–480.

⁸ A Kulcsár Péter katalógusában szereplő 18. századi részleges másolatok közül megnéztük a Dobai Székely Sámuel kezével írott kivonatot: OSZKK Quart. Lat. 1115. Nicolai Jankovich de Wadass Collectionis Ecclesiastico Litterariae Vol I. p. 1–6. Az oldalszám mind a számítógépes kéziratári katalógusban, mind Kulcsárnál hibásan szerepelt. A kézitról pedig kiderült, hogy nem kivonat, hanem néhány Joachim Leibitzer művében átirrt levél (Pethe Márton kalocsai érsek 1604-es erőszakos fellépéséhez kapcsolódnak) másolata.

⁹ KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásainak és irodalmába I. 1. Általános rész I–II.*, Bp., Tankönyvkiadó, 1970, 505.

¹⁰ BARTONIEK, i. m., 140–144.

naplóját „Leibitzer-krónika” néven ma is a Forgách-család levéltárában őrzik a gácsi ág úgynevezett vegyes iratai közt, több más fontos történeti forrással, így például Rozsnyay Dávid „Történt dolgok...” néven emlegetett főművének egyik eredeti változatával¹¹ és Komáromi János döntően levélmásolatokat tartalmazó kötetével együtt.¹² (Utóbbi Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc portai diplomáciájának értékes forrása.) A kilenctételnyi anyag egy része Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből származik, és már a kutatás jelen kezdeti stádiumában is világos, hogy hosszú utat tett meg, míg az Országos Levéltárba került.

A possessor-bejegyzések alapján a kéziratok első azonosítható tulajdonosa az a Dobai Székely Sámuel (1704–1779), akit a 18. század egyik legjelentősebb hazai könyv- és forrásgyűjtőjeként tart számon a tudomány.¹³ A szepességi kisenemesi-értelmiségi családból származó, Bél Mátyás-tanítvány Dobai már az 1730-as évek elején rendelkezett egy kisebb, kéziratokat és okleveleket is tartalmazó gyűjteménnyel,¹⁴ amelyet az európai hadszíntereken töltött katonaevei alatt jelentékeny német, francia és olasz nyelvű nyomtatott könyvanyaggal gyarapított.¹⁵ Miután 1753-ban Eperjesen telepedett le, gyűjtői tevékenysége kiteljesedett, és a hazai tudományszervezésben is fontos szerephez jutott. A felekezeti korlátokat áttörve nem csak az evangélikus tudósok krémjével (így például

¹¹ A Rozsnyay-kéziratot Szelestei Nagy László és Jankovics József útmutatása nyomán Sárdi Margit találta meg és arról rövid ismertetést is adott: *Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Bp., Balassi Kiadó, 2000 (Régi Magyar Költők Tára XVII század, 16), 545–546.

¹² MOL P 1890. A Forgách-család gácsi ága – Vegyes iratok, 1. cs. 7. t. „Leibitzer krónika 1601–1636” [téves évkörrel] in octavo 17,5 x 20,8 cm. A possessor bejegyzések alapján biztosan Dobai Székely gyűjteményéből ered még az 5–6. tétel (Komáromi, Rozsnyai) és a 9. tétel alá sorolt eredeti iratok és iratmásolatok egy része.

¹³ Dobai Székely Sámuel életrajzához és tudományos jelentőségéhez: Jakob MELZER, *Biographien berühmter Zipser*, Kaschau, Im Verlage der Ellinger’schen Buchhandlung, Kaschau, 1844, 169–171. SZINYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII., Bp., Hornyánszky Viktor, 1894, (c) 603–604. és SZELESTEI NAGY László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1989, 86–87.

¹⁴ A MOL-ban őrzött anyag két darabja is korai possessor bejegyzéssel bír. Rozsnyai. kéziratát (6. tétel) Dobai Székely 1731. ápr. 15-én vásárolta Pesten. f. 7. v. A 9. tétel egyik eredeti iratát (f. 1–15. 1606. máj. 12. Kassa. Az országgyűlésen résztvevő rendek válasza Bocskai propositióira) pedig 1729. júl. 12-én vette meg Érsekújváron. f. 12. r.

¹⁵ Dobai 1771. jún. 9-én Eperjesen kelt levelében Ovidiust idézve így írt Koller József pécsi nagyprepostnak saját könyv- és kéziratgyűjtő tevékenységéről: „Ab ineunte aetate multum impendi in rariores libros ac manuscripta nec plane invita saepius venebar Diana, ac non raro incidit in casses, praeda petita meos...” OSZKK Quart. Lat. 1508. *Szekely Samuelis de Doba centurionis epistolae ad Josephum Koller exaratae*, f. 41. r.. Ugyanebben a levélben ír Kollernek egy rövid, tizemhét tételes listát legérdekesebb kézíratairól. Szerepel itt a Komáromi-féle leveleskönyv (2.) és Rozsnyay Dávid említett munkája (6.) is, illetve a „Sebes agynak késő sisak” (17.), ám a Leibitzerek naplója nem. Igaz, számos szepességi tárgyú kézírata közül érdekes módon egyet sem említ. Ezekről Dobai Székely egy másik rövid kéziratjegyzéke tájékoztat: OSZKK Quart. Hung. 4104. f. 178. Itt sem találjuk meg azonban a menedékkői karthauzi kolostor történetét, amelynek eredetije Wagner szerint eperjesi barátja birtokában volt.

Cornides Dániellel) tartott fenn kapcsolatot, de a jezsuita forráskiadó történésekkel, és a Debreceni Református Kollégium professzoraival is.

A Leibitzer-kézirat nagy valószínűséggel nem vásárlás útján került Dobai birtokába: A gyűjtő ugyanis abban a szepességi községből, Hunfalváról (Hunsdorf, Huncovce), származott, ahol az ifjabbik Leibitzer, Israel a napló utolsó ismert bejegyzésének idején működött. Ez aligha értékelhető véletlen egybeesésként. Dobai egy, a kézirathoz fűzött megjegyzésében azt is elárulja, hogy a lelkészt Dobai Székely János (apja nagybátyja) hívta Hunfalvára. (A család „törzsbirtokára.”)¹⁶ A napló tehát akár családi örökség is lehetett, kiindulópontként szolgálva a későbbi kéziratgyűjtő tevékenységhez. Sámuel tudományos levelezésében azonban a forrás csak viszonylag későn bukkan fel: 1762-ben a szepességi krónikák iránt nagy érdeklődést mutató Sinai Miklós debreceni tanár kivonatot kért belőle, amelyet Dobai Székely el is készített, és 1763 tavaszán elküldte neki.¹⁷ 1766-ben hasonló indíttatásból a jezsuita Wagner Károly is kapcsolatba lépett az eperjesi tudóssal. 1769-ben a Leibitzerek naplójából ő is kapott egy kivonatot.¹⁸ Minden bizonnyal ezt vette alapul nagy műve 1774-es kötetéhez, amelynek egyébként szinte minden forrását evangélikus kollégája szívességének köszönhette, ahogy erre a könyvben maga is utalt.

¹⁶ „Joachimi Leibitzi Diarium, res Hungaricas multum illustrans: hujus filius erat Pastor Hunsdorfensis, eorsum per Joannem Székely de Doba evocatus. Joachimus Leibitzer scripsit ad Annum 1623. Continuatio est filii ejusdem [majd más írással:] ad annum 1636.” MOL P 1890. 1. cs. 7. t. p. 20. – A családi viszonyok az a megjegyzés is megvilágítja, amellyel Dobai Székely Sámuel látta el a ma a Forgách-vegyes iratok között őrzött egyik másolati gyűjteményt „Continentur hoc volumine gravamina regnicolarum sub diaetis annorum 1649, 1655 ez 1669 celebratis. Scripta per Andream Székely de Doba et fratrem ejusdem Joannem Székely de Doba. Nunc spectant ad collectionem Monumentorum ad Historiam Patriam pertinentium Samuelis filii Ladislai, filii praefati Andreae Székely de Doba.” MOL P 1890 1. cs. 9. t. f. 18. r. (az egész kézirat: f. 16–160.)

¹⁷ *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*, Kiad. ILLIK Péter, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007, 25. 49. 54. (Pázmány Irodalmi Műhely – Források) A kiadás alapjául Dobai Székely Sámuelnek a OSZK Kézirattárában őrzött leveleskönyvei (bejövő levelek) szolgáltak. Quart. Lat. 784/1–5. *Székely Samuelis de Doba commercium epistolicum* (A tudományos levelezés az 1–3. kötetben) Dobai kimenő levelezése kevésbé ismert: az Országos Evangélikus Levéltár őrzi Cornides Dánielhez küldött leveleit, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár pedig jónéhány Bél Mátyásnak írott levelét. Ez utóbbiak nyomtatásban is megjelentek: *Bél Mátyás levelezése*, Kiad. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi Kiadó. 1993. (Magyarországi tudósok levelezése III.)

¹⁸ Mindez Wagner Dobai Székely Sámuelnek küldött leveleiből derül ki. OSZKK Quart. Lat. 784/3. 1766. szept. 27. Kisszeben „Historiam Lapidis Refugii spero jam apud te esse. Si quid praeterea est, quod ad Scepusium et res Sárosiensis attinet, quae tua facilitas est, et in literas amoenas me utique non privabis...” f. 134. r., 1767. dec. 14. Szokolca „Oraveram te superioribus, ut si quid praeterea de Scepusio habes, Historiae illi adjungere ne graveris. Idem te nunc rursus quam possum efficacissime oro!” f. 139. r., 1768. dec. 20. Szokolca „Epistolam meam, quam 15. novembris dederam, et publico cursore expedieram, tibi redditam esse non dubito: Ea te majorem in modum oraram, ut in Leibitzero et Langio exscribendo, quoad potes, matures.” f. 146. r.

A kézirat további sorsa némileg bizonytalan.¹⁹ Dobai Székely Sámuel, illetve 1779-ben bekövetkezett halála után özvegye részletekben az egész gyűjteményt (nyomtatványokat, kéziratokat, érméket) értékesítette. A legnagyobb részeket Klimó György pécsi- és Batthyány Ignác erdélyi püspök, Fejérváry Károly és a század legvégén, a maradék felvásárlójaként Jankovich Miklós szerezte meg.²⁰ (Utóbb hozzá került a Fejérváry szinte teljes gyűjteménye is.) Pontos információnk nincs arról, hogy mekkora volt az így szétszóródott kéziratanyag, és arról is kevés, hogy kihez mi került. A Leibitzer-naplóra vonatkozó első nyom jóval később, a 19. század végén bukkan fel. Fáy Alajos leányai ekkor állítólag gróf Forgách Sándornak (1849–1893),²¹ az alsókemencei birtokán félrevonultan élő neves vadásznak ajándékoztak két ládányi „írományt”, amelyet a családi hagyomány csak „Rákóczi-iratokként” emlegetett.²² Az anyag nagy valószínűséggel arról a Komáromi János-féle leveleskönyvről kapta a nevét, amelyet ma is együtt őriznek a naplóval, és csaknem biztos, hogy a Leibitzer-kézirat is ekkor jutott a Forgáchok birtokába. A család Alsókemencén (Abaúj vm.) őrzött levéltárából 1880-ban, vagy azután, legkésőbb azonban 1934-ben került örökletétként az Országos Levéltárba.²³

A Dobai Székely Sámuel elhunytá és a 19. század végi nyom közötti bő évszázadnyi hiátus áthidalását közelebbi adatok hiányában is meg lehet kísérelni. A legvalószínűbb forráskönyv szerint a kéziratcsoporthoz 1779 után az eperjesi tudóssal korábban sűrű levelezést folytató már említett Sinai Miklós (1730–1808) szerezte meg,²⁴ akinek gyűjteménye halála után még Dobaiénál is követ-

¹⁹ A kézirat sorsára vonatkozó kutatásaink során értékés útmutatással szolgált Földesi Ferenc az OSZK Kézirattárának osztályvezetője. Segítségét ezúton is köszönjük.

²⁰ BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei = Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846) Tanulmányok*, Szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985, 23–74. különösen 33–34. (Művészettörténeti füzetek 17.) (Művészettörténeti füzetek 17.)

²¹ KEMPELEN Béla: *Magyar nemesi családok*, IV., Bp., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912, 162. és *Magyar nemzeti zsebkönyv*, I., Szerk. FEJÉRPATAKY László, Bp., Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaság, 1888, 117.

²² ZOLTAI Lajos, *Fáy János a könyv és műgyűjtő debreceni polgármester 1773–1833*, Debrecen, 1936, 12–13. (A Déri Múzeum Régészeti Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei 8. füzet) Zoltai egy másik adatközlője szerint nem elajándékozás, hanem eladás történt. – A kézirat egy másik úton is eljuthatott Fáyhoz, édesanyja ugyanis Klimó Anna volt, a Dobai Székely gyűjteményéből vásároló Klimó György pécsi püspök testvére, akitől éremgyűjteményét biztosan megörökölte, de lehet, hogy könyveket is. Mégis valószínűbb a Sinai-féle verzió, hiszen a debreceni tanár és Dobai Székely éppen szepeségi tárgykörben sűrű levelezést folytattak, és az eperjesi tanár számos forrást el is küldött neki.

²³ PAP Gáborné, PATAKY Lajosné, *A Forgách családi levéltár*, Bp., Magyar Országos Levéltár, 1977, 5–6. (Levéltári leltárak 69.) A bevezetőben hivatkozás nélkül említésre kerül az is, hogy a vegyes iratok között őrzött Dobai-féle történeti kéziratok a Fáy-család levéltárából kerültek a Forgáchokhoz.

²⁴ Sinairól monográfia is született, amely azonban a debreceni tanár gyűjtőtevékenységére alig tér ki. RÉVÉSZ Imre, *Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar*

hetetlenebb módon szóródott szét. Feltételezhető, hogy a Leibitzer-napló és kísé-
rói egy másik ismert debreceni gyűjtőhöz, Fáy János (1773–1833) polgármester-
hez kerültek. A gyermektelenül elhalt katolikus városatya könyveit és kéziratait
később unokaöccse Fáy Alajos örökölte.²⁵ A könyvtárat sokáig a tibolddaróci
(Borsod vm.) udvarházban őrizték. Fáy Alajos leányaitól pedig a történet már
ismert. Mindez természetesen csak rekonstrukció, ám komoly érvek szólnak
mellette.

Térjünk azonban vissza tanulmányunk tulajdonképpeni tárgyához, a törté-
neti munkához. A ma a Magyar Országos Levéltárban őrzött, kódexpergamenbe
kötött (egy gótikus könyvrással írt kódex töredékes lapjába) nyolcadrét papír-
kézirat a némileg következtelen modern számozás szerint 77 foliót és 148 oldalt
tesz ki. A felső lapszél külső margóján végigfutó egykorú oldalszámozás ezzel
szemben 168-ig terjed: a füzet tehát nyilvánvalóan csonka. Az említett paginálás
azonban nem a Leibitzerek naplójához készült, hanem magához a füzethez, ame-
lyet – a felső lapszálen rendszeresen feltűnő nagybetűs feliratokból kikövetkez-
tethetően – eredeti tulajdonosa politikai/jogi jellegű loci communes gyűjtemény-
nek szánt, de hamar felhagyta.²⁶ Joachim Leibitzer ezt használta később fel, és
még a napló elkezdése előtt, vagy annak vezetésével párhuzamosan kivágta az
idézetekkel félig-meddig betelt lapokat. Az őrszavak is azonnal mutatják, hogy
az 1–17. a 141–154. és a 157–158. oldal hiánya nem jelenti a napló szövegének
csonkulását. A sérült kötéstáblájú és margójú, néhol vízfoltos kötet azonban
sajnos olyan hiányokkal is rendelkezik, amelyek szövegvesztést idéznek elő. Az
egykorú paginálás szerinti 25–26 oldal nincs meg, a 29–30. oldal szinte teljesen,

társadalmtörténetéhez, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959. Dobai Székely Sámuel és Sinai Miklós leve-
lezéséről csak egy lábjegyzetben esik szó: *Uo.*, 81.

²⁵ ZOLTAI Lajos, *i. m.*, 2.

²⁶ Az 53. oldalon (Magistratus címszó) megmaradt a loci communes néhány bejegyzése is. (Ezek
történetesen bibliai idézetek.) Az írás nem egyezik Leibitzerével, ezért szinte biztos, hogy nem ő
volt az első tulajdonos. Joachim először teljesen el akarta tüntetni a füzet eredeti rendeltetését, a
lap tetején lévő nagybetűs feliratokat kikaparta. Később a hosszadalmas munkába beleunt, és
egyszerűen áthúzta, vagy színessel átsátírozta a feliratokat. Israel már erre sem vette a fáradságot,
változtatlanul hagyta a feliratokat. Sorrendben a következő fogalmak maradtak olvashatóak: officia
sacra, politicae res et actiones – respublica, magistratus, potestas politica, formae rerum
publicarum, monarchia, regnum, rex, princeps, tyrannus, aula, iura aulica, aristocratia,
democratia, oligarchia, munera publica – ordines in republica, praetura, consulatus, quaestura,
aerarium, vectigalia, aedilitas, legatio, legatus, scribe, notarius, praeco, conventus et iudicia –
conventus publici, comitia, senatus, senator, iudicium, iudex, causa, controversia, accusator,
patronus, reus, testimonium, testis, quaestiones – tormenta, status rei publicae pacis aut belli
tempore – concordia, arma, machinae bellicae, custodiae – vigiliae, proditio, proditor, victoria,
triumphus, oeconomicae res et actiones – familia, paterfamilias, materfamilias, genus. A loci
communeset elkezdő és félbehagyó eredeti tulajdonos fiatal lehetett (talán a lőcsei iskola egyik
diákja?), mert két helyen is elkövette ugyanazt a latin alaktani szarvashibát: patronis (patronus
helyett) p. 129. és triumphis (triumphus helyett) p. 163. Israel Leibitzer mindkétszer korrigálta a
hibás szót.

a 75–76. oldal pedig félig kitépődött. Úgy tűnik, hogy a mű legvégéről is hiányzik legalább két folio, a margó csonkulása pedig számos széljegyzetet érint.

A kézirat következő szabálytalanságaira érdemes még felhívni a figyelmet: a 19. oldal utáni üres oldal véletlenül ismét a 19-es számot kapta. A 37. oldal előtti lap az első tulajdonos gondatlanságából szintén kimaradt az oldal-számozásból. A 37. oldal tetején Joachim Leibitzer egy bekezdésnyi szöveget egy cédulával ragasztott át, és azon javított. Az 58. és 59. oldal közé vörös pecsétviasz csöpögött be, kisebb szakadásokat okozva. Több olyan lap is van, amely azért maradt ki az eredeti paginálásból, mert utólag illesztettek be őket a füzetbe. A napló címlapja (18. oldal) előtt egy sérült papíron Dobai Székely Sámuel Joachim Leibitzer lelkészi működését illető feljegyzése szerepel. A 36. oldal után nyolc folión egy ismeretlen karthauzi szerzetes történeti munkájának (*Fundatio Lapidis Refugii seu monasterii beati Joannis Baptistae*) csonkult, az 1517-es év eseményeinek leírása közben megszakadó másolatát találjuk, valószínűleg Joachim Leibitzer írásával. Korábban talán közvetlenül a menedékkői karthauzi kolostor története előtt foglalt helyet az a lap, amely ma a 31. oldal elé van bekötve, mert hátoldali jegyzete arra utal.

Minden kisebb sérülés ellenére a „Leibitzer-krónika” kézírata hosszát tekintve a Wagner-féle kivonat sokszorosa. Dobai Székely Sámuel a külső kötet-táblára ragasztott cédulán „diarium”-nak nevezi a művet,²⁷ ám maga Joachim Leibitzer, az első naplóíró a címlapon sokkal általánosabb megjelölést alkalmaz: „*Verzeichnüs Etlicher Geschehener ding*”, azaz „egynémely történt dolgok feljegyzése/jegyzéke.” A krónikának és naplónak is joggal tartható művet haláláig vezeti, 1623. szeptember 21-ről származik az utolsó bejegyzése. A kötetet ezután fia, Israel Leibitzer hunfalvai lelkész folytatja egészen 1637-ig. (Első bejegyzése apja 1623. szeptember 23-i halála, az utolsó máig megmaradt pedig a szepességi lelkészek testvérületének 1637. szeptember 17-i poprádi gyűlése.)²⁸ A munka végig vegyes nyelvű, latin és német, de – különösen a kézirat vége felé – többségben vannak a német szövegrészek. Joachim Leibitzer nagy műgonddal kezdi el írni a művet, a címlapnak, és az Augustus császár halálával kezdődő második szakasznak színes iniciálékat rajzol. A kezdeti lendületből végül annyi marad, hogy az évszámokat (olykor egész dátumokat) vörös később zöld tintával írja. A szép, enyhén jobbra dőlő unciális betűkkel írt szövegben viszonylag kevés a

²⁷ Dobai Székely a cédula megírásakor még valószínűleg nem olvasta át figyelmesen a kéziratot, mert szinte minden információja pontatlan: a krónika/napló második íróját például ifjabb Joachimnak nevezte „Joachimi Leibitzer Pastoris Leutschoviensis 1563 Eperiessini ordinati Diarium per Joachim [!] juniorem Leibitzer Pastorem Hunszdorfiensem continuatum ad annum 1637”

²⁸ Wagner Károlynál az utolsó közölt bejegyzés az 1637 április 22-i égi jelenség „sol occidens sanguineus apparuit.” *Analecta Scepusii, i. m.*, 86. A füzet végéről hiányzó lapok számából (min. 2.), illetve Wagner és Dobai Székely közléseiből világos, hogy a kézirat már a 18. században is csonka volt.

javítás, ám Joachim gyakran tesz a margón megjegyzéseket, pótlásokat. (Ha ezek hosszabbak, a lapszéllal párhuzamosan húzódnak.) Az Israel-féle folytatás már kurzívan írott, ennek megfelelően valamivel nehezebben olvasható, és teljesen elmaradnak az évszámok színes kiemelései is. Továbbá a fiú számos ponton kiegészítette az apja által írt oldalakat is, erre a célra néhol a lap alját, általában azonban szintén a margót használta. A 18. században aztán Joachim és Israel lapszéli jegyzeteit Dobai Székely Sámuel is megtoldotta néhány megjegyzéssel.

A családi és/vagy városi krónika²⁹ egyike azoknak az átmeneti vagy kevert műfajoknak, amelyek az úgynevezett én-dokumentumok,³⁰ ebben az esetben a napló felé vezetnek. A 16. századi értelmiségiek vagy naptári feljegyzések (például Eber-kalendárium³¹) formájában örökítettek meg számukra fontos információkat, vagy a történetírás igényéből kiindulva jutottak el a személyes napló közelébe; a Leibitzer-krónika ez utóbbi típusba tartozik. Jellemző sajátossága, hogy nem lehet a szövegben megfogni azt a pillanatot, amikor Joachim Leibitzer elkezdte az írását. Az egész műről tartalmilag jó összefoglalást ad Bartoniek Emma összefoglalása.³² Annyival érdemes talán ezt kiegészíteni, hogy 16. századról szóló bejegyzések között (az eddigi történeti jellegűek mellett) egyre több ír a tudósok, írók és reformátorok életéről és haláláról, köztük is elsősorban a németekéről. Természetesen hosszú szöveget találunk 1517. október 31-ről, a reformáció kezdetéről is.³³

Az 1544-es esztendő alatt emlékezik meg az első lőcsei protestáns lelkészről, Bartholomaeus Bognerről, s ugyanítt kezd el az apjáról, idősebb Joachim Leibitzerről is írni³⁴ – a történeti–helytörténeti mű egyszerűen csak egyház- és családtörténeti vonásokat is felvesz. 1553-ban – egy félig kitépelt, csonka lapon – számol be szülei házasságkötéséről.³⁵ 1565-ben emlékezik meg vele azonos nevű bátyja születéséről majd csecsemőkori haláláról, s a következő bejegyzés már a saját születését rögzíti 1566. november 9-én.³⁶ Az 1574-es esztendőnél (nyolcéves volt ekkor) többek között öccse, Izrael születéséről, s Kopernikusz tanítványa, Georg Joachim Rheticus kassai haláláról értesít.³⁷ 1579. október 25-

²⁹ Han Rudolf VELTEN, *Das selbst geschriebene Leben. Eine Studie zur deutschen Autobiographie im 16. Jahrhundert*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 1995 (Frankfurter Beiträge zur Germanistik, Band 29), 48–58.

³⁰ Erről összefoglalóan: *Szenci Molnár Albert naplója*, közléteszi SZABÓ András, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2003 (Historia Litteraria, 13), 8–17.

³¹ *Naplók és útleírások a 16–18. századból*, közléteszi SZELESTEI N. László, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria, 6).

³² BARTONIEK Emma i. m. 140–142.

³³ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 26. v. – 27. r.

³⁴ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 32. v.

³⁵ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 39. r.

³⁶ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 43. r.

³⁷ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 45. v. – Rheticus kassai tartózkodásáról lásd: SZABÓ András, *Georg Joachim Rheticus, Kopernikusz tanítványa Magyarországon = Uő., Respublica litteraria. Iroda-*

én elhunyt az édesanyja, majd a következő esztendőben az anyai nagyanyja, aki csaknem száz esztendőt megért. A gyászév leteltével idősebb Joachim Leibitzer újra megnősült.³⁸ Ezek az események megrázóak lehetnek az ifjú naplóíró számára, azonban láthatóan még mindig visszatekintve ír, valamiféle családi feljegyzéseket is felhasználva: 1581-ben például úgy fogalmaz, hogy „abban az időben” Németlipcsén tanult.³⁹ Nincs nyoma a feljegyzésekben az 1583-ban bevezetni kezdett naptárreformnak sem, amelyet az evangélikusok a század végére fokozatosan elfogadtak.⁴⁰ Az 1580-as években még együtt vannak a kortörténeti és családi feljegyzések, valamint a szepességi lelkészekre és tanárookra vonatkozó híradások. Tévesen 1589-es évszám alatt (valójában 1588-ban volt) olvashatunk hosszú beszámolót a szikszói csatáról,⁴¹ ugyanitt történik futó utalás a Szepességet megosztó vallási ellentétekre. Az ifjú Joachim Lőcsén Johann Mylius rektor tanítványa volt, de annak „kálvinista” vonzalma miatt inkább átment Bártfára.⁴² A szepességi kryptokálvinisták ezt kivéve azonban nem kerülnek elő Joachim Leibitzer szövegében,⁴³ de elfogultságát mutatja, hogy Peter Türek lőcsei elsőpap 1599-es halálát annak tulajdonítja, hogy két „sacramentarius” megmérgezte.⁴⁴ Ilyen körülmények között érthető, hogy az ortodox evangélikus Stansith-Horváth Gergely nagyőri földbirtokos 1597. január 15-én bekövetkezett haláláról beszámol,⁴⁵ míg vitapartnerét, az 1600-as nagy pestisjárványban elhunyt Sebastian Ambrosius Lahm késmárki lelkészt meg sem említi.

A tizenöt éves háború eseményein túl Hetesi Pethe Márton püspök 1604-es lőcsei templomfoglalási kísérlete billenti a naplót ismét a történetírás irányába: a szerző lemásolja az ide vonatkozó hivatalos levelezést a császár, a püspök és a város között.⁴⁶ A Bocskai-felkelés szepességi eseményeinek részletes tárgyalása

lom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról, Balassi Kiadó, Budapest, 1999 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 2), 91–100.

³⁸ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 46. v.

³⁹ „Eodem tempore dedí operam literis Lipschiae Alemannorum sub ferula Michaelis Czabany.” – MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 48. v.

⁴⁰ BRUCKNER Győző, *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*, I. kötet (1520–1745-ig), Budapest, 1922, 177–182.

⁴¹ Lásd erről: SZABÓ András, *Az 1588-as szikszói csata és propagandája*, Hadtörténelmi Közlemények 112 (1999) 851–860. – Leibitzer adatai egybevágóak a Hain Gáspár-féle krónika szövegével, ez esetben közös forrásuk lehetett.

⁴² MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 51. r.

⁴³ Róluk lásd: SEBŐK Marcell, *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1544–1600)*, Budapest, L'Harmattan, 2007 (Mikrotörténelem, 1).

⁴⁴ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 54. v.

⁴⁵ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 53. v.

⁴⁶ MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 57. r. – 62. r. – A levelezés egy része megtalálható Jakob Zabler másolatában az OSZK Kézirattárának anyagában: Quart. Lat. 1525. Ugyanitt Quart.Lat. 1115. jelzet alatt (ahogyan a nyolcadik jegyzetben már említettük) van a leveleknek egy Dobai Székely Sámuel által készített másolata is.

után ismét békés családi feljegyzések következnek, amelyeket csak Bethlen Gábor hadjárata zavar meg. Mintha 1600 után beszűkült volna a szerző láthatára, s egy másik korszakba lépett volna át. Joachim Leibitzer 1623-as halála után a naplót fia, legifjabb Joachim örökölte, tőle vette meg testvére, Israel.⁴⁷ Ő apja utolsó időszakának stílusát vette mintának, s úgy folytatta a művet. Talán annyit érdemes még Israel Leibitzerről elmondani, hogy a korabeli források szerint először nem akarta felvenni őt a XXIV szepesi város esperessége – ez mint hunfalvai lelkésznek járt volna neki, mivel szimóniával vádolták; később azonban mégis conseniori (alesperesi) tisztségben tűnt fel.⁴⁸ Ezek az események a napló szövegében is megjelennek: 1636. október 13-án latin nyelven jegyzi fel, amikor végre befogadják őt.⁴⁹

Összefoglalóan elmondható, hogy egy olyan művet igyekeztünk újra a köztudatba emelni, amely a világkrónikától a naplóig ível, s egyes műfajúságával az én dokumentumok osztályozhatatlanságának beszédes példája. A két domidoctus szepességi evangélikus lelkésznek elsősorban az egyház- és helytörténeti adatai azok, amelyek miatt a mű megérdemelné a modern és teljes kiadást.

⁴⁷ „Liber iste forte hereditaria pervenit ad fratrem meum Joachimum, qui mihi eundem, jam in Pastoratu Hunisvillensi degenti, dedit pro cubulo tritici.” – MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 71. v.

⁴⁸ HRADSZKY József, *A XXIV. királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességen*, Miskolcz, 1895. 381.

⁴⁹ „XXIV Regalium in Villa Palmarum convenerunt, ubi in consortium illorum sum cooptatus, et in Album Almae fraternitatis receptus.” – MOL P 1890. 1. cs. 7. t. f. 77. r.